

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS TSR ISTORIJOS PROBLEMINĖ MOKSLINĖ TARYBA

LIETUVOS ISTORIJOS METRAŠTIS

1975
METAI

LEIDYKLA „MOKSLAS“ • VILNIUS • 1976

INSTITUTE OF HISTORY
OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE LITHUANIAN SSR
THE SCIENTIFIC PROBLEMICAL BOARD
OF THE HISTORY OF THE LITHUANIAN SSR

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1975

VILNIUS

1976

INSTITUT FÜR GESCHICHTE
DER AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN DER LITAUISCHEN SSR
PROBLEMISCHER-WISSENSCHAFTLICHER RAT
FÜR GESCHICHTSFORSCHUNG DER LITAUISCHEN SSR

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1975

VILNIUS

1976

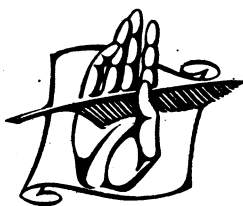
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ
АКАДЕМИИ НАУК ЛИТОВСКОЙ ССР

НАУЧНЫЙ СОВЕТ ПО ПРОБЛЕМАМ ИСТОРИИ ЛИТОВСКОЙ ССР

ЕЖЕГОДНИК ИСТОРИИ ЛИТВЫ

ГОД
1975

ИЗДАТЕЛЬСТВО «МОКСЛАС» • ВИЛЬНИУС • 1976

Redakcinė kolegija

Jonas DOBROVOLSKAS, Juozas JURGINIS, Nijolė KUNCYTĖ, Vytautas MERKYS, Vacys MILIUS, Rita STRAZDŪNAITĖ (sekretorė), Henrikas ŠADŽIUS (vyr. redaktoriaus pavaduotojas), Adolfas TAUTAVIČIUS, Antanas TYLA, Bronius VAITKEVIČIUS (vyr. redaktorius), Regina ŽEPKAITĖ

Vilnius, T. Kosciuškos 30
Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos institutas
Вильнюс, ул. Т. Костюшки, 30
Институт истории Академии наук Литовской ССР

M $\frac{0164-086}{M854(10)-76}$ Z-76

© LTSR MA Istorijos institutas, 1976

UDK [9(474.5) + 329.18(43)] «1941 : 1944»

LIETUVOS GYVENTOJŲ NAIKINIMAS HITLERINĖS VOKIETIJOS KONCENTRACIJOS STOVYKLOSE (1941—1944 m.)

KAZYS RUKŠĖNAS

Hitlerinės Vokietijos vadovų sumanymu Lietuva turėjo būti prijungta prie hitlerinio reicho, kolonizuota vokiečių ir kitų germanų tautų, „menkavertė“ lietuvių tauta pavergta, iškeldinta iš gimtinės, išnaikinta. Panašiai arba dar žiauriau buvo planuojama pasielgti su Lietuvoje gyvenusiomis rusų, lenkų ir kitomis tautinėmis mažumomis. Rasiniais sumetimais turėjo būti sunaikinti visi Lietuvos žydai ir čigonai. Taigi, tiek lietuviams, tiek Lietuvoje gyvenusioms tautinėms mažumoms antrojo pasaulinio karo metu iškilo ne tik tautinio, bet ir biologinio išnykimo pavojus.

Jau karo metu hitleriniai okupantai pradėjo įgyvendinti savo genocidinius planus. Pirmomis okupacijos dienomis sušaudę tūkstančius Lietuvos gyventojų, vėliau hitleriniai okupantai įsteigė mūsų krašto žmoniems terorizuoti ir naikinti nuolatinius centrus — kalėjimus, koncentracijos stovyklas. Buvo atkurtos dar buržuazijos valdymo laikais veikusios Dimitravo, Pabradės, Pravieniškių „darbo auklėjimo“ stovyklos, įsteigti mirties fabrikai Kauno fortuose ir Paneriuose. Hitlerinių okupantų administracija Lietuvoje ne be pagrindo vadino Pravieniškes „darbo auklėjimo“ stovykla, prilygusia I laipsnio Vokietijos koncentracijos stovykloms, o VII, IX Kauno fortus ir Panerius — koncentracijos stovyklomis, prilygusiomis hitlerinės Vokietijos III laipsnio naikinimo stovykloms¹. Kai kuo jos pranoko net visame pasaulyje pagarsėjusį Buchenvaldą.

Nemažai Lietuvos gyventojų į koncentracijos stovyklas buvo išsiųsta už respublikos ribų — į pačią hitlerinę Vokietiją ar jos okupuotas Austrijos, Čekoslovakijos, Lenkijos žemes, laikinai užgrobtas Latvijos ir Estijos tarybines respublikas.

Šiame straipsnyje norime nušviesti, kaip ir kokie Lietuvos gyventojai į jas pateko ir kiek jų ten kalėjo.

¹ LTSR CVA, fondai; TSRS Centrinis valstybinis Spalio revoliucijos archyvas Maskvoje (toliau — CVSRA), fondai.

Apie Lietuvos gyventojų naikinimą hitlerinės okupacijos metais tarbinėje lietuvių istoriografijoje paskelbta nemažai darbų. Tačiau Lietuvos gyventojų žudynės koncentracijos stovyklose už mūsų respublikos ribų nuodugniau dar nenagrinėta, apie tai užsimenama tik prabėgomis². Daugiau žinių, dažniausiai atsiminimų, randame dokumentiniuose leidiniuose³, periodikoje. Žinomiausias šio pobūdžio šaltinis yra B. Sruogos knyga apie Štuthof koncentracijos stovyklą „Dievų miškas“⁴.

Archyvuose medžiagos apie Lietuvos gyventojų kalinimą koncentracijos stovyklose kol kas rasta labai mažai. Literatūros Europos šalyse apie hitlerinės Vokietijos koncentracijos stovyklas išleista gausiai. Lenkų tyrinėtojos V. Kiedržinskos⁵ 1964 m. sudarytoje leidinių apie hitlerinės Vokietijos koncentracijos stovyklas rodyklėje išvardinta net 1703 darbai. Daug knygų išleista ir vėlesniais metais. Tai visų pirma Lenkijos, VDR, TSRS mokslininkų darbai. Daugiausia dirbama Lenkijos Liaudies Respublikoje, kur buvo daug koncentracijos stovyklų, išliko jų dokumentų. Tai Komisijos hitlerininkų piktadarybėms Lenkijoje tirti⁶, Osvencimo muziejaus⁷, Maidaneko (Liublino)⁸ kasmetiniai sąsiuviniai, moksliniai straipsniai ir monografijos apie Osvencimą, Maidaneką (Liubliną), Dachau⁹, Štuthofą¹⁰ ir kitas hitlerinės Vokietijos koncentracijos stovyklas¹¹. TSRS ir VDR išleistos knygos — daugiausia dokumentinio, atsiminimų pobūdžio, ypač apie pasipriešinimo judėjimą koncentracijos stovyklose¹².

Nemažai leidinių minima tematika pasirodė, ypač pirmaisiais pokario metais, Vakarų Europoje, JAV, Izraelyje. Iš jų mums ypač turėtų būti įdomus Tarptautinio paieškų biuro Arolzene (prie Kaselio miesto VFR) 1949, 1950, 1951 m. išleistas „Vokietijos ir Vokietijos okupuotose teritorijose koncentracijos stovyklų ir kalinių katalogas“¹³, paruoštas pagal tarptautinio Raudonojo kryžiaus archyvo Arolzene hitlerinės Vokietijos koncentracijos stovyklų kalinių kartoteką ir kitus dokumentus,

² P. Kėžinaitis. Lietuva hitlerinų žudikų valdžioje. — Kn.: Hitlerinė okupacija Lietuvoje. Straipsnių rinkinys. V., 1961, p. 39—152; M. Elinas, D. Gelpernas. Kau-no getas ir jo kovotojai. V., 1969.

³ Masinės žudynės Lietuvoje. Dokumentų rinkinys, d. I. V., 1965.

⁴ B. Sruoga. Dievų miškas, V., 1971.

⁵ W. Kiedrzyńska. Materiały do bibliografii obozów koncentracyjnych. Warsza-wa, 1964.

⁶ Biuletyn Głównej Komisji Badania zbrodni hitlerowskich w Polsce, t. I—XXV. War-szawa, 1946—1973.

⁷ Zeszyty Oświęcimskie. Wydawnictwo Państwowego Muzeum w Oświęcimiu.

⁸ Zeszyty Majdanka. Lublin (pradėta leisti nuo 1965 m.).

⁹ T. Musiol. Dachau 1933—1945. Katowice, 1968.

¹⁰ K. Dunin-Wąsowicz. Obóz koncentracyjny Stutthof. Gdynia, 1966.

¹¹ A. Kamiński. Hitlerowskie obozy koncentracyjne i ośrodki masowej zagłady w polityce imperializmu niemieckiego. Poznań, 1964.

¹² Дегтярев В. Побеждая смерть. Ростов, 1962; Сахаров В. В застенках Маутхаузена. М., 1962; Война за колючей проволокой. М., 1960; Die deutsch-faschistische Okkupation in Estland 1941—1944. Tallin, 1963; Salaspils nāves nometnē. Rīga, 1963; Мы обвиняем. Сборник документов. Рига, 1967; Buchenwald. Mahnung und Verpflich-tung. Berlin, 1960; Damals in Sachsenhausen. Berlin, 1970; SS im Einsatz. Berlin, 1957; ir kt.

¹³ Catalogue of Camps and Prisons in Germany and German-Occupied Territories, Sep-tember, 1939—May, 1945. Arolsen, t. I, 1949; t. II, 1950; t. III, 1951.

bei to paties biuro 1965 m. leidinys „Numerių skyrimas koncentracijos stovyklų kaliniams“¹⁴. Remiantis šio archyvo medžiaga, galima būtų tiksliau išaiškinti, kokiose koncentracijos stovyklose ir kiek Lietuvos gyventojų buvo. Geriausiai aprašytos hitlerinės Vokietijos koncentracijos stovyklos, buvusios Lenkijos Liaudies Respublikos ir VDR teritorijoje, o Austrijos ir VFR ribose — mažiau nagrinėtos. Tai aiškintina kapitalistinių šalių valdžios ir buržuazinių mokslininkų nenoru garsinti hitlerininkų nusikaltimus.

Iš gausios literatūros mums rūpima tema informacijos pavyko rasti nedaug. Apie kai kurias stovyklas — Fliosenburgą, Oranienburgą ir kitas, kur, kaip tvirtinama, žuvo daug lietuvių, dar nėra rimtų mokslinių studijų. Daugelio stovyklų archyvai iš viso buvo sunaikinti. Kai kuriose Lietuvos gyventojų buvo, matyt, kalinama mažai, todėl ir dokumentuose, ir leidiniuose apie jas jie beveik neminimi. Į koncentracijos stovyklas pateko nemažai Lietuvoje gyvenusių lenkų ir rusų, todėl koncentracijos stovyklų dokumentuose, mokslinėse studijose jie kartais priskiriami ne mūsų respublikos gyventojams. Kai kuriuose leidiniuose apie visus Tarybų Sąjungos piliečius statistiniai duomenys pateikiami, neišskiriant atskirų TSRS respublikų gyventojų, ir susekti, kur ir kiek jų buvo iš Lietuvos, negalima.

Nacių diktatūros įsigalėjimas Vokietijoje buvo klasinės kovos išdava. Vokietijos monopolistų statytiniai hitlerininkai visaip terorizavo vokiečių komunistus, socialdemokratų, antifašistus, tautines mažumas. Viena tokių teroro priemonių buvo SS ir Vokietijos policijos vado Himlerio iniciatyva 1933 m. įsteigtos koncentracijos stovyklos esamiems ir potencialiems hitlerininkų priešams, ypač darbininkų partijų bei organizacijų vadovams ir nariams, izoliuoti ir naikinti.

Pirmiausia 1933 m. prie Berlyno buvo įsteigta Zachsenhauzeno (Oranienburgo) koncentracijos stovykla, netrukus, 1933 m. balandžio mėn., — Dachau stovykla prie Miuncheno. Prieš karą hitlerinėje Vokietijoje veikė 6 koncentracijos stovyklos, kuriose karo pradžioje buvo kalinama apie 25 000 kalinių¹⁵.

Kai hitlerininkai pradėjo antrąjį pasaulinį karą ir okupavo Lenkiją, didžiulės koncentracijos stovyklos buvo pradėtos kurti Lenkijoje. Karo metu jos tapo Europos tautų naikinimo vietomis.

Iš pradžių hitlerinės Vokietijos vadovai buvo sumanę steigti mirties stovyklas Pabaltijo kraštuose. Pirmąsias naikinimo dujomis stovyklas (Vergasungslager) norėta įkurti Rygoje, Minske¹⁶ ir, matyt, Kaune. 1941 m. į šias vietas buvo atsiųsta sunaikinti keliolika tūkstančių Vakarų Europos žydų¹⁷. Tačiau tikriausiai žaibiško karo nesėkmės, fronto artumas hitlerininkus nuo to atbaidė — jos buvo įsteigtos Lenkijoje. Lenkų istorikai mano, kad Lenkija buvo parinkta kaip transporto ir geografinis centras tiek tuo metu naikinamiems žmonėms — politiniams prie-

¹⁴ Häftlingsnummernzuteilung in Konzentrationslagern. Arolsen, 1965.

¹⁵ Cz. Madajczyk. Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce, t. II. Warszawa, 1970, p. 275.

¹⁶ G. Reitlinger. Die Endlösung. Berlin, 1958, p. 595—607.

¹⁷ Masinės žudynės Lietuvoje, d. I, p. 135.

šininkams, visų pirma TSRS gyventojams, lenkams, rasiniais sumetimais persekiojamiems žydams, čigonams, tiek vėlesniu metu numatytoms iš-tisoms tautoms likviduoti, pirmiausia lenkams, čekams, ukrainiečiams¹⁸. Be abejo, masiškai naikinant žmones už Vokietijos ribų, siekta nusi-lėpti hitlerinių fašistų nusikaltimus nuo vokiečių tautos, dezinformuoti žu-domuosius ir jų gimines.

Teroro ir genocidinei politikai vykdyti hitlerinio reicho vadovai ir okupantų administracija Pabaltijyje buvo išleidę daug nurodymų. Vo-kietijos ginkluotųjų pajėgų vadovybės viršininkas Keitelis, 1941 m. gruod-žio 12 d. perduodamas Hitlerio žodžius apie vietinių gyventojų baudi-mą, rašė: „Efektyviai ir ilgam galima įbauginti, tik skiriant mirties baus-mę arba taikant tokias priemones, kad giminės ir gyventojai nieko nežinotų apie nusikaltėlio likimą. Šiam tikslui tinka išvežimas į Vokie-tiją“¹⁹. Tokios Hitlerio mintys buvo įgyvendinamos. Vokietijos kariuo-menės vyriausiosios vadovybės 1941 m. gegužės 12 d. įsakymu turėjo būti vietoje nužudyti arba perduoti sunaikinimui į koncentracijos sto-vyklas tarybiniai politvadovai ir politiniai darbuotojai²⁰. 1941 m. rug-sėjo 24 d. Vyriausioji reicho saugumo valdyba pareikalavo išsiųsti į koncentracijos stovyklas pagautus žvalgus lenkus²¹. Žlugus žaibiško ka-ro planams, 1942 m. gruodžio 17 d. Vokietijos saugumo policijos ir SD vadas Heidrichas įsakė atsiųsti į koncentracijos stovyklas iš okupuotų kraštų 35 000 darbingų kalinių²² dirbti prie stovyklų steigiamose karinė-se įmonėse. Nuo 1943 m. kovo 14 d. iš Berlyno buvo nurodyta iš karto nešaudyti ir nekarti, o siųsti į koncentracijos stovyklas asmenis, pade-dančius tarybiniais partizanams arba įtariamus esant partizanis²³. 1943 m. liepos 23 d. Himleris įsakė likviduoti žydų getus, o žydus su-varyti į koncentracijos stovyklas. 1943 m. rugsėjo 26 d. buvo liepta taip pasielgti su šeimomis tų asmenų, kurie dezertyravo iš vermachto pa-galbinių dalinių, kiek vėliau — už pabėgimą iš darbų Vokietijoje, už ne-paklusimą mobilizacijai²⁴. 1943 m. spalio 6 d. Vyriausioji reicho saugumo valdyba įsakė Lietuvoje buvusiems savo pavaldiniams siųsti be tardymo į koncentracijos stovyklas svarbius politinius kalinius²⁵. Nuo 1944 m. kovo 9 d. turėjo būti išgabenti mišrių su žydais šeimų vaikai²⁶. 1944 m. vasarą, kai Pabaltijys tapo fronto arena, Himleris liepė, kiek suspėjama, evakuoti į Vokietijos koncentracijos stovyklas visus žydų koncentraci-jos stovyklų (getų) kalinius²⁷.

Iš šių įsakymų matome, kad beveik visi Lietuvos gyventojų sluoksniai, pirmiausia pasipriešinimo judėjimo dalyviai, galėjo patekti į hitlerinės Vokietijos koncentracijos stovyklas. 1943 m. kovo 23 d. iš Berlyno buvo

¹⁸ Cz. M a d a j c z y k. Min. veik., p. 357.

¹⁹ SS im Einsatz, p. 497.

²⁰ Ten pat, p. 574—575.

²¹ LTSR CVA, fondai.

²² Ten pat.

²³ Ten pat.

²⁴ Ten pat.

²⁵ Ten pat.

²⁶ Ten pat.

²⁷ R. C z o l l e k. Faschismus und Okkupation. Berlin, 1974, p. 101.

nurodyta, kad kaliniai iš Pabaltijo turi būti visų pirma siunčiami į Maidaneko (Liublino), Osvencimo ir Ravensbruko stovyklas²⁸. Tačiau, kaip konkrečiai buvo vykdomi šie įsakymai, tiksliai išaiškinti nepavyko. Hitlerininkų saugumo policijos ir SD vadas Lietuvoje Jėgeris, atsakydamas į Berlyno užklausimą, kiek žmonių iš Lietuvos buvo išgabenta į Vokietijos koncentracijos stovyklas pagal Heidricho prašymą atsiųsti nuo 1942 m. gruodžio 17 d. 35 000 kalinių, 1943 m. vasario 4 d. rašė, kad iš Lietuvos, išskyrus 48 „intelligentus“ ir 16 lietuvių buržuazinių nacionalistų nelegalių laikraščių leidėjų, jis nieko daugiau neišsiuntęs. „Svarbius nusikaltėlius“ jis naikinęs vietoje, o „mažiau nusikaltusiems“ turįs Pravieniškių „darbo auklėjimo“ stovyklą ir karui svarbaus darbo²⁹. Šis paaiškinimas, matyt, lietė tik trumpą laikotarpį, nes ir anksčiau, ir ypač vėliau, į Vokietijos koncentracijos stovyklas iš Lietuvos pateko daug gyventojų.

Iš mūsų peržiūrėtos archyvinės medžiagos, mokslinės bei publicistinės literatūros matome, kad Lietuvos gyventojai buvo kalinami ir naikinami beveik visose didžiosiose hitlerinės Vokietijos koncentracijos stovyklose. Konkrečių žinių rasta apie šias koncentracijos stovyklas:

Osvencimas. Osvencimo koncentracijos stovykla buvo įkurta Lenkijoje, netoli Krokuvos. Tai didžiausia žmonių naikinimo vieta hitlerinės Vokietijos egzistavimo metu.

Iš lenkų tyrinėtojos D. Čech paskelbto Osvencimo koncentracijos stovyklos įvykių kalendoriaus matome, kad pirmas kalinys lietuvis į ten pateko 1941.XI.8, antras — 1941.XII.14. Daugiau 1941—1943 m. nei transportų iš Lietuvos, nei Lietuvos gyventojų nepamėta. Tiesa, daug kur nėra nuorodų, iš kur atvyko transportai ir kokios tautybės buvo kaliniai.

Osvencimo muziejaus dokumentai rodo, kad šioje stovykloje buvo ir daugiau Lietuvos gyventojų. Iš Vilniaus saugumo policijos ir SD skyriaus pranešimų matyti, kad 1942.IX.3 Osvencime mirė vilnietis Aleksandras Lukas, 1943.II.26 — vilnietis Juzefas Tatiuma; 1943.IX.20 iš Osvencimo pabėgo Judelis Vainauskas, kalinys Nr. 39 077 (patekęs į jį 1942 m.); Jonas Monkevičius, išvežtas prievartos darbams į Frankfurtą prie Oderio, atsidūrė Osvencime 1943 m. rugsėjo mėn.; 1943.XII.8 čia mirė vilnietis Janas Bikonis; Antanas Bortkevičius, kalinys Nr. 186 647, gavo šį numerį 1944 m. pradžioje. 1943.IX.23 į Osvencimą buvo išsiųsti visi nedarbingi Vilniaus žydų geto gyventojai, 1944.III.27 — Kauno žydų geto vaikai ir dalis jų tėvų. Be to, į Osvencimą Lietuvos gyventojai patekdavo iš Latvijoje, Estijoje ir kitur buvusių hitlerinių koncentracijos stovyklų³⁰.

Maidanekas (Liublinas). Maidaneko koncentracijos stovykla taip pat buvo Lenkijoje, prie Liublino miesto. Tai trečia pagal žmonių naikinimo mastą hitlerinės Vokietijos koncentracijos stovykla.

²⁸ LTSR CVA, fondai.

²⁹ Ten pat.

³⁰ Hefte von Auschwitz. Wydawnictwo Centralnego Muzeum w Oświęcimie. 1960, p. 114; ten pat, 1959, p. 40; ten pat, 1960, p. 48—110; Zeszyty Oświęcimskie. Min. leid., 1961, p. 64—157; Краус О., Кулька Э. Фабрики смерти. М., 1960, с. 215; LTSR CVA, fondai; Zeszyty Oświęcimskie. Min. leid., 1960, p. 135; P. Kėžinaitis. Min. veik., p. 138; LTSR CVA, fondai; P. Kėžinaitis. Min. veik., p. 143; Masinės žudynės Lietuvoje, p. 168; P. Elinas, D. Gelpernas. Min. veik., p. 157—162. Čia ir kitur išnašos atitinka žinučių eilės tvarką tekste.

Jau 1941 m. Kauno kalėjimo kalinių registracijos knygoje aptinkame nuorodą, kad pora kalinių buvo išsiųsti į Liubliną. Lenkijos Interpres agentūros korespondentas J. Vilčiūras teigia, kad Maidaneke kalėjo „lietuvių grupė“. Lenkų tyrinėtoja Z. Leščinska, paskelbusi į Maidaneką atvykusių kalinių transportų sąrašą, pratarmėje nurodo, kad Maidaneke buvo ir lietuvių, tačiau pačiame sąrašė nei Lietuvos vietovių, nei Lietuvos gyventojų neaptinkame³¹.

Buchenvaldas. Buchenvaldo koncentracijos stovykla buvo įsteigta dabartinėje VDR teritorijoje, prie Veimaro miesto. Tai visame pasaulyje žinoma žmonių naikinimo vieta, kurioje buvo kankinami visų Europos šalių gyventojai, daugiausia darbininkų ir pažangių partijų nariai, antifasistai. Buchenvalde buvo nužudytas Vokietijos proletariato vadas komunistas Ernstas Telmanas.

VDR išleistame dokumentų ir atsiminimų rinkinyje (iš viso 625 p.) apie Buchenvaldą aptinkame žinutę, kad 1945 m. sausio mėnesį ten mirė kartu su šimtais kitų tautybių kalinių ir 1 lietuvis. Iš hitlerininkų saugumo policijos ir SD dokumentų matome, kad Buchenvalde 1942.IX kalėjo vilnietis Jozefas Drutelis, o 1943.VII.23 mirė vilnietis Kazimieras Beneckis. Buchenvaldo filiale, Doroje, buvo kalinamas panevėžietis Algirdas Beinauskas, kalinys Nr. 34 497, be to, P. Kėžinaitis spėja, nenurodydamas šaltinio, kad Buchenvalde žuvę apie 300 lietuvių³².

Mauthauzenas. Mauthauzeno koncentracijos stovykla buvo Austrijoje. Hitlerinės Vokietijos koncentracijos stovyklų gradacijoje ji buvo laikoma aukščiausio laipsnio, t. y. žiauriausio režimo kalinimo vieta.

Iš Vilniaus saugumo policijos ir SD dokumentų matome, kad 1942. VIII.24 Mauthauzene mirė Vilniaus aps. gyventojas Vladislavas Bocka ir politinis kalinys iš Švenčionių aps. Lintupio miestelio Bronius Jankevičius, 1943.III.18 — vilnietis Edvardas Jurgevičius, 1943.VIII.12 — Francas Grigorovičius iš Švenčionių apskrities. Netoli Mauthauzeno, žemutinėje Austrijoje, dirbo daug Lietuvos gyventojų, išvežtų prievartos darbams³³.

Štuthofas. Štuthofos koncentracijos stovykla buvo Lenkijoje, prie Vislos žiočių. Tai — palyginti švelnesnio režimo kalinimo vieta. Tačiau tarpais ir Štuthofe žmonės buvo masiškai naikinami.

Apie Štuthofe kalėjusius Lietuvos gyventojus turime gausesnių žinių. Iš hitlerininkų policijos dokumentų aptinkame, kad 1942.IX.8 Štuthofe mirė iš Inklėriškių kilęs Mykolas Suchodimcevas, 1943.III.19 — Švenčionių aps. gyventojas Stanislovas Selikovskis, 1943.IV.18 — vilnietis Jonas Vanovičius. 1943 m. kovo mėnesį žlugus hitlerininkų skelbtai mobilizacijai Lietuvoje, į Štuthofą buvo atvežti 48 žymesni inteligentai (profesorai, inžinieriai, gimnazijų direktoriai, kunigai; tarp jų ir prof. Balys Sruoga) bei okupantams neįtikę, nors ir aukštus postus užėmę (net generaliniai tarėjai) hitlerininkų bendrininkai, vadinamosios lietuvių buržuazinių nacionalistų „savivaldos“ veikėjai. Po kelių savičių 9 iš šios grupės

³¹ LTSR CVA, fondai; „Tiesa“, 1969.III.21; Zeszyty Majdanka, t. IV. Lublin, 1969, p. 212—231.

³² Buchenwald. Mahnung und Verpflichtung, p. 152; CVA, fondai; P. Kėžinaitis. Min. veik., p. 146—150.

³³ LTSR CVA, fondai.

mirė. 1943 m. balandžio 18 d. į Štuthofą atgabename 16 lietuvių buržuazinių nacionalistų — antihitlerinės krypties laikraštukų leidėjų. 1943. XII.4—1944.I.7 iš 151 Pravieniškių koncentracijos stovyklos kalinio, vežto į prievartos darbus Frankfurte prie Oderio, 143 buvo pasiūsti į Štuthofą koncentracijos stovyklą. 1944.III.26 čia atvežama iš Dachau koncentracijos stovyklos daug Šiaulių ir Kauno žydų getų gyventojų. 1944 m. balandžio mėnesį į Štuthofą atvykusių kalinių transportų sąrašė buvo žydų transportai iš Vilniaus ir Kauno. 1944 m. gegužės 20 d., išsibėgijus vietinei rinktinei, čia buvo atgabenti 106 lietuviai gimnazistai, studentai ir kiti, rengti Marijampolėje (dabar Kapsukas) vietinės rinktinės kariūnais. Be to, dar šeši jų buvo atvežti kaip kaliniai. Vėliau, 1944 m. gegužės pabaigoje į Štuthofą pateko buvusios buržuazinės Lietuvos kariuomenės karininkų; 1944 m. gegužės 21 d. buvo nutarta ten išsiūsti net uolų okupantų pagalbininką SS ir policijos Lietuvoje štabo ryšių karininką mjr. Songiną. 1944 m. liepos 16 d. į Štuthofą atvežama 300 Pravieniškių koncentracijos stovyklos politinių kalinių moterų: lietuvių, lenkių, rusių (iš jų — tarybinių parašiutininkų), čigonų. Kai okupantai likvidavo Kauno žydų getą, 1944 m. liepos 19 d., buvo atvežta apie 4000 Lietuvos žydų. 1944 m. vasarą iš Lietuvos ir Latvijos vėl atgabename Lietuvos žydų ir kalinių lenkių iš priverčiamojo darbo stovyklos prie Vilniaus. B. Sruogos žiniomis, Štuthofe per visą laiką buvo kalinama apie 400 lietuvių³⁴.

Dachau. Dachau (Bavarija) — pirmoji nacių įsteigta koncentracijos stovykla buvo laikoma pavyzdine. Žiauraus elgesio su kaliniais, žmonių naikavimo metodikos joje buvo apmokomi būsimoji kitų koncentracijos stovyklų vadovai, prižiūrėtojai, sargybiniai. Masiniam žmonių žudymui Dachau veikė dujų kameros, krematoriumai, šaudyklos.

1941.IX.20 už memorandumą hitlerininkams, kuriame lietuvių buržuaziniai nacionalistai reiškė pretenzijas į valdžią, į Dachau buvo išsiųstas hitlerininkų bendrininkas, vadinamo Lietuvių aktyvistų fronto vadovas Leonas Prapuolenis. Tačiau Dachau stovyklos kartotekoje žodis „lietuviai“ atsirado nuo 1942 m. lapkričio mėn. — Pabaltijo atstovų buvo atvežta iš Štuthofą į Dachau 1942 m. lapkričio 12 dieną. Jau 1942 m. Dachau buvo kunigų iš Lietuvos. Iš viso per hitlerinės okupacijos metus Dachau kalėjo 3 kunigai lietuviai ir 7 Vilniaus vyskupystės kunigai lenkai. 1944.III.26 į Dachau buvo išsiūsti Kauno žydų geto vaikai, nedarbingi žmonės, seneliai. 1944 m. kovo—balandžio mėn. Dachau stovykloje mirė 12 lietuvių, be to, nacių gydytojas Hintermejeris 2 lietuvius nužudė injekcijomis. 1944.VII.6 atvykusiame į Dachau apie 4000 žmonių transporte iš hitlerinėjų koncentracijos stovyklų Lenkijoje buvo ir Lietuvos žydų. 1944.VII.5 hitlerininkai išsiuntė į Vokietiją dalį Kauno kalėjimo kalinių, 1944.VII.6 buvo pradėtas evakuoti Kauno žydų getas, iš kur išvežta apie 600—700 žmonių; 1944.VII.21 iš Kauno į Dachau atvežta 1883 žmonės, 1944.VII.27 — 100 kalinių moterų, 1944.VII.30 — dar 200 žmonių, 1944.VIII.13 iš Kauno

³⁴ Ten pat; B. Sruoga. Min. veik., p. 130; LTSR CVA, fondai; J. Sūduvis. Vienui vieni. Niujorkas, 1964, p. 165; LTSR CVA, fondai; B. Sruoga. Min. veik., p. 328; Masinės žudynės Lietuvoje, p. 251—253; K. Dunin-Wąsowicz. Min. veik., p. 77, 145—146; LTSR CVA, fondai; K. Dunin-Wąsowicz. Min. veik., p. 77, 96; LTSR CVA, fondai; „Tiesa“, 1945.V.17.

atsiunčiama vėl 1800 žmonių, iš jų — apie 500 5—12 metų Kauno žydų vaikų. 1945 m. balandžio mėnesio duomenimis, Dachau koncentracijos stovykloje kalėjo iš viso 3250 lietuvių. Nuo 1941 m. Dachau buvo kaliniami 536 įvairių tautybių kaliniai, kovoję už respublikinę Ispaniją. Tarp jų galėjo būti ir Lietuvos gyventojų. Daug Dachau koncentracijos stovyklos kalinių buvo išsiųsta į kitas hitlerininkų stovyklas³⁵.

Fliosenburgas. Fliosenburgo koncentracijos stovykla buvo įsteigta netoli Niurnbergo. Šioje naikinimo stovykloje kaliniai, žiauriausiai išnaudojami ir terorizuojami akmens skaldyklose, masiškai mirdavo. Daug Fliosenburgo koncentracijos stovyklos kalinių buvo nužudyta stovyklą evakuojant.

Buržuazinių nacionalistų JAV išleistoje „Lietuvių enciklopedijoje“ teigiama, kad iš 1944 m. gegužės mėnesį suimtų 3500 vietinės rinktinės eilinių daug pateko į Fliosenburgo koncentracijos stovyklą. SS ir policijos vadas Ostlande F. Jekelnas, įpykęs, kad iš Lietuvos negauna žmonių į hitlerinę kariuomenę, tuomet buvo įsakeš išsiųsti į Vokietiją kuo daugiau suimtų vietinės rinktinės kareivių. Tačiau hitlerininkų dokumentuose kol kas aptikta, kad iš Marijampolės, Kalvarijos ir kitų Lietuvos vietų 1944 m. gegužės mėnesį 999 vietinės rinktinės eiliniai su stipria sargyba buvo vežami į Oldenburgą. 16 jų pakeliui pabėgo. Penkis bėglius sargyba pašovė. Kiti Oldenburge buvo perduoti aviacijos daliniui³⁶.

Zachsenhauzenas ir Oranienburgas. Zachsenhauzeno koncentracijos stovykla buvo netoli Berlyno, šalia Oranienburgo miestelio. Prie stovyklos buvo įsteigta visų hitlerinės Vokietijos koncentracijos stovyklų inspekcija — valdyba. Be to, Oranienburge buvo klinkerio, aviacijos ir kitos gamyklos, kur žiauriausiomis sąlygomis dirbo ir buvo sunaikinta 11 000 kalinių.

1941 m. rugsėjo mėnesį į Zachsenhauzeną buvo atgabenta 18 000 tarybinių belaisvių, paimtų į nelaisvę pirmomis karo dienomis Lietuvos ir Bialystoko teritorijoje. Visi jie per savaitę buvo sunaikinti. Tikriausiai, tarp jų buvo ir Lietuvos gyventojų, nes Raudonosios armijos 29-ojo teritorinio lietuvių šaulių korpuso kariai taip pat kovojo ir pateko į nelaisvę daugiausia minėtose vietose. VDR išleistame dokumentiniame leidinyje apie Zachsenhauzeną nurodomas tik bendras kalinių iš TSRS skaičius, apie Lietuvos gyventojus neužsimenama. Hitlerininkų dokumentuose pažymėta, kad 1941—1942 m. Zachsenhauzene kalėjo vilniečiai Vladislavas Dobrovskis ir Vladislavas Mačernis. Zachsenhauzeno filiale Oranienburge 1944—1945 m. kalėjo kaunietis Albinas Vebeliūnas³⁷.

³⁵ „Tiesa“, 1966.XI.3; K. Dunin-Wąsowicz. Min. veik., p. 93; T. Musiol. Min. veik., p. 83; Masinės žudynės Lietuvoje, p. 251—253; T. Musiol. Min. veik., p. 90, 159; P. Kėžinaitis. Min. veik., p. 124; Masinės žudynės Lietuvoje, p. 246—248; T. Musiol. Min. veik., p. 87—89, 315, 316; ten pat, p. 92; „Tiesa“, 1966.XI.3.

³⁶ Lietuvių enciklopedija, t. XV, Bostonas, b. d., p. 377; LTSR CVA, fondai.

³⁷ Damals in Sachsenhausen. Berlin, 1970, p. 30—80; Датнер III. Преступления немецкого вермахта в отношении военнопленных. М., 1963, с. 215; LTSR CVA, fondai; P. Kėžinaitis. Min. veik., p. 137.

Ravensbriukas. Ravensbriukas — tai buvusi moterų koncentracijos stovykla prie Fiurstenbergo miesto Vokietijoje. Čia kalėjo ir buvo naikinamos moterys iš visų Europos šalių.

Apie Lietuvos gyventojų patekimą į Ravensbriuką aptiktos tokios žinios: 1943 m. rudenį ten atvežta prievartos darbams vilnietė Stasė Gurskienė. 1943.XII.8 į Ravensbriuko moterų stovyklą už veiklą prieš hitlerininkus buvo išsiųsta vilnietė Helena Korsak, išvežta prieš tai prievartos darbams į Frankfurtą prie Maino. 1944 m. sausio 7 d. į Ravensbriuką buvo išsiųstos 8 Pravieniškių koncentracijos stovyklos kalinės, vežtos prievartos darbams į Hesena. 1945.I.23 iš Osvencimo į Ravensbriuką buvo atgabenta Lietuvos žydžių. Lenkų tyrinėtojos V. Kiedržinskos pateiktame kalinių transportų į Ravensbriuką sąrašo ir statistinėje kalinių tautybės lentelėje nei Lietuvos gyventojų, nei lietuvių neaptinkame. Tik vardindama kalinių tautybes, V. Kiedržinska pamini, kad Ravensbriuke buvo ir lietuvių. Ravensbriuko stovyklos vyrų skyriuje 1942 m. kalėjo 26 lietuviai vyrai³⁸.

Latvijoje buvusios koncentracijos stovyklos. Hitlerinės okupacijos metais laikinai užgroboje Latvijos TSR veikė kelios koncentracijos stovyklos. Svarbiausia iš jų buvo Ostlando centrinė „darbo auklėjimo“ stovykla Salaspilyje, 18 km nuo Rygos, palei geležinkelį Ryga—Daugpilis.

Pirmieji kaliniai iš Lietuvos į Rygą buvo išvežti dar 1941 m. iš Panevėžio kalėjimo. 1942 m. gruodžio pabaigoje, hitlerininkų saugumo policijos vadovams pareikalavus išsiųsti į koncentracijos stovyklas darbinčius kalinius, į „Latvijos skalūnų kasyklas“ turėjo būti išsiųsta 100 Lukiškių kalėjimo, 150 Pravieniškių, 50 Pabradės ir 200 Dimitravo „priverčiamojo darbo“ stovyklų kalinių. Iš vėlesnių dokumentų sunku išaiškinti, ar jie buvo išgabenti į Latviją, ar per Latviją į Estijos skalūnų kasyklas. 1942.II.19 į Rygą buvo išvežta 500 Kauno geto žydų, 1942 m. rugsėjo, spalio, gruodžio mėnesiais į Rygą buvo nugabenta dar 2000 Kauno žydų. 1943.IV.8, gestapininkų saugomi, į Liepojos „darbo auklėjimo“ stovyklą buvo atvežta 300 lietuvių jaunuolių, nestojusių į hitlerinę mobilizaciją. 1943.VIII.23 likvidavus Vilniaus žydų getą, į koncentracijos stovyklas Latvijoje ir Estijoje buvo išsiųsta 16 000 Vilniaus geto žydų. 1943 m. rugsėjo—spalio mėnesiais iš Kauno geto į Rygos koncentracijos stovyklos filialą Kaizervaldą ir į Klogos koncentracijos stovyklą Estijoje buvo nuvežta apie 3000 žmonių. Už nusizengimus okupantams, kriminalinius nusikaltimus, dezertyravimą į Salaspilio koncentracijos stovyklą buvo siunčiami ir okupantams talkininkavę lietuvių buržuazinių nacionalistų policijos bei policinių batalionų tarnautojai. 1944.V.16 į Salaspilį buvo atvežti, vietinei rinktinei išsibėgiojus, 28 vietinės rinktinės štabo karininkai ir net jos vadas generolas P. Plechavičius³⁹.

Estijoje buvusios koncentracijos stovyklos. Į okupuotoje Estijos tarybinėje respublikoje buvusias hitlerininkų koncentracijos stovyklas — Klogą, Narvą, Vaivarą ir kitas — Lietuvos gyventojai buvo siunčiami daž-

³⁸ LTSR CVA, fondai; W. Kiedrzyńska. Ravensbrück. Warszawa, 1965, p. 368; ten pat, p. 77; ten pat, p. 56.

³⁹ CVSRA, fondai; Masinės žudynės Lietuvoje, p. 172; ten pat, p. 147; LTSR CVA, fondai; ten pat.

niausiai hitlerinių monopolinių bendrovių, eksploatavusių Estijos TSR žemės turtus — skalūnus ir fosfatus, — reikalavimu. Tose stovyklose žmonės buvo beatodairiškai išnaudojami, kankinami, žudomi.

1942.X.12 į Estiją išvežti 7 Vilniaus kalėjimo kaliniai. 1943.II.4 į skalūnų kasimo rajoną turėjo būti išsiųsta 150 Lietuvoje buvusių priverčiamojo darbo stovyklų kalinių. Likviduojant Vilniaus getą, 1943.VIII.6 į Estiją buvo išgabenta 6000 Vilniaus žydų, o iš viso į Latvijos ir Estijos koncentracijos stovyklas buvo išgabenta 16 000 Vilniaus geto žydų. 1943 m. spalio mėnesį į Estiją išvežama 3100 Kauno geto žydų. 1944.VII.12 į Elamos durpyną Estijoje buvo numatyta pasiųsti 200 kalinių iš Lietuvos. 1944 m. vasarą Estijoje, skalūnų kasimo vietovėse, trijose koncentracijos stovyklose dirbo 9000 kalinių. 1944 m. liepos mėnesį, hitlerininkams traukiantis iš Estijos, į kitas hitlerines koncentracijos stovyklas buvo išvežta 4000 likusių dar gyvų, kaip galima spėti, Lietuvos žydų, nes Estijos žydai buvo sunaikinti jau 1941 metais⁴⁰.

Daug Lietuvos gyventojų — Vilniaus, Kauno, Zarasų, Utenos ir kitų kalėjimų, Pravieniškių, Pabradės priverčiamojo darbo stovyklų kalinių — buvo išvežama į Vokietiją per hitlerinius arbeidsamtus ir belaisvių stovyklas⁴¹. Todėl jie galėjo patekti į koncentracijos stovyklas per kitas gestapo įstaigas. Antai 1943 m. liepos 30 d. už nestojimą į mobilizaciją SS ir policijos Lietuvoje vadas įsakė išvežti į Vokietiją 800 žmonių⁴². Daug buvo išvežta „tramdant“ rytinių Lietuvos sričių gyventojus kovos su partizanais dingstimi⁴³. Nemažai areštuodavo ir išsiųsdavo į koncentracijos stovyklas Tilžės ir Karaliaučiaus gestapo skyriai. Taip 1943.VI.2 iš Vilkaviškio aps. Tilžės gestapas „už ginklo laikymą“ ir „priešų radijo klausymą“ išsiuntė į koncentracijos stovyklą 6 žmones⁴⁴. Daug išvežtų prievartos darbams Lietuvos gyventojų dirbo netoli Zachsenhauzeno, Doros, Buchenvaldo, Fliosenburgo, Mauthauzeno.

Į hitlerines koncentracijos stovyklas patekdavo, dažniausiai už kriminalinius nusikaltimus, ir parsidavėliai, tarnavę vadinamuose lietuvių policiniuose batalionuose, padėję hitlerininkams saugoti mirties stovyklas Maidaneke, Mauthauzene ir kitur.

Be minėtų stambiausių hitlerinės Vokietijos stovyklų, į kurias buvo pasiųsta tūkstančiai Lietuvos gyventojų, yra žinių, kad jie buvo naikinami dar Chelme, Henbruke, Grembocine, Knurove, Elbinge, Frankfurte prie Maino, Veilheime ir kitur.

Iš šių, be abejo, nepilnų duomenų, galima padaryti išvadą, kokie Lietuvos gyventojai pateko į hitlerinės Vokietijos koncentracijos stovyklas. Tai:

- a) represuoti Klaipėdos krašto lietuviai;
- b) Vilniaus krašto gyventojai, mobilizuoti į buržuazinės Lenkijos kariuomenę ir patekę į hitlerininkų rankas;

⁴⁰ LTSR CVA, fondai; Masinės žudynės Lietuvoje, p. 164, 168; ten pat, p. 251—253; LTSR CVA, fondai; R. C z o l l e k. Min. veik., p. 99, 101.

⁴¹ LTSR CVA, fondai.

⁴² Ten pat.

⁴³ Ten pat.

⁴⁴ Ten pat.

c) Lietuvos gyventojai — Raudonosios armijos kariai, patekę į hitlerininkų nelaisvę;

d) Lietuvoje buvusių kalėjimų ir koncentracijos stovyklų kaliniai;

e) Kauno, Vilniaus, Šiaulių žydų getų kaliniai;

f) išvežti prievartos darbams į hitlerinę Vokietiją;

g) paimti per kovą su partizanais arba krašto „tramdymo“ akcijas, taip pat nestoję į hitlerininkų skelbtas mobilizacijas;

h) vadinamos lietuvių buržuazinių nacionalistų savivaldos, policijos, policinių statybos batalionų, vietinės rinktinės pareigūnai;

i) Lietuvos inteligentai, išvežti už okupantų nesėkmes Lietuvoje;

j) Tilžės ir Karaliaučiaus gestapo areštuoti Lietuvos—Vokietijos pasienio vietovių žmonės.

Kaip matyti iš dokumentų ir literatūros, Lietuvos gyventojai — koncentracijų stovyklų kaliniai — skirstytini į tris didesnes kategorijas:

1. Politiniai kaliniai, išvežti iš Lietuvos kalėjimų, koncentracijos stovyklų, priverčiamojo darbo stovyklų ir pan. (tarybiniai aktyvistai, pasipriešinimo judėjimo dalyviai, partizaninės ir pasyvios kovos rėmėjai ir kt.); išvežti į prievartos darbus Vokietijoje už nepaklusimą mobilizacijos įsakymams, pabėgimą iš transporto talkų, statybos batalionų ir pan. Tokie sudarė Štuthofe, Dachau ir kitur vadinamą „plebs“, t. y. „proletariato“ kategoriją. Jie neturėjo pažinčių „aristokratijos“ tarpe, beveik negaudavo siuntinių ir negalėdavo papirkti aršiausių skriaudėjų, būdavo siunčiami į sunkiausias darbus prasčiausiose vietose. Juos saugojo pikčiausi prižiūrėtojai, gyveno jie blogiausiuose barakuose. Ši grupė buvo viena gausiausių. Mirtingumas joje, ypač kilus epidemijoms, būdavo labai didelis⁴⁵.

2. Lietuvos gyventojai, patekę į hitlerines koncentracijos stovyklas kaip tarybiniai karo belaisviai, Lietuvos žydai, čigonai. Jų likimas buvo visų blogiausias. Išsekę nuo badmiriavimo belaisvių stovyklose ir getuose, visur ujami ir kankinami, jie dirbo ir gyveno sunkiausiai. Daugumas jų, vos patekę į koncentracijos stovyklas, būdavo iš karto sunaikinami⁴⁶. Tai buvo gausiausia grupė.

3. „Garbės kaliniai“ — apie 40—50 Štuthofe, apie 30 Salaspilyje ir keli Dachau. Tai — lietuviškos „savivaldos“ pareigūnai ir žymesni Lietuvos inteligentai, vietinės rinktinės štabo karininkai. Ši grupė Štuthofe iš pradžių nuėjo paprastų politinių kalinių kelią (per porą savaičių iš 48 mirė net 9)⁴⁷, o vėliau jiems buvo sudarytos palyginti neblogos gyvenimo sąlygos. Jie nenešiojo kalinio trikampio, tik geltonas juosteles ant rankovės, gyveno atskirame bloke, nedirbo arba gaudavo geresnius darbus. Lenkų tyrinėtojai šią grupę laiko tarpine tarp stovyklų aristokratijos ir pagrindinės kalinių masės⁴⁸. Juos, kaip buvusius bendrininkus arba labai žinomus Lietuvoje žmones, politiniais sumetimais hitlerininkai toleravo. Kai kurie šios grupės buvę hitlerininkų talkininkai — L. Prapuolenis, V. Sidzikauskas, P. Plechavičius ir kiti — buvo greit paleisti.

⁴⁵ Дегтярев В. Мин. veik.; jo paties, Война за колючей проволокой. М., 1960.

⁴⁶ K. Dunin-Wąsowicz. Min. veik., p. 173—178.

⁴⁷ B. Sruoga. Min. veik., p. 130.

⁴⁸ K. Dunin-Wąsowicz. Min. veik., p. 173—178.

Koncentracijos stovyklas evakuojant, visos šios kategorijos susimaišė ir jų likimas mažai kuo skyrėsi⁴⁹.

Tiksliai išaiškinti kalintų ir žuvusių hitlerinės Vokietijos koncentracijos stovyklose už Lietuvos ribų Lietuvos gyventojų skaičiaus dėl straipsnio pradžioje minėtų priežasčių nepavyko. 1950 m. Čikagoje išleistos A. Gervydo knygutės „Už spygliuotų vielų“ pratarmėje, kurią parašė A. Vaičiulaitis, sakoma, kad nacių koncentracijos stovyklose buvo kalinama 29 500 lietuvių, iš jų 6225 žuvę. Fliosenburge buvę sunaikinta 2480, Štuthofe — 1100, Oranienburge — 600, Salaspilyje — 400, Mauthausene — 270, Breslau (matyt, Gros Rozene, kuris buvo prie Vroclavo) — 180, Dachau — 180, Belzene — 160⁵⁰.

Pabėgę iš Lietuvos buržuaziniai nacionalistai pirmaisiais pokario metais rinko žinias apie hitlerinės Vokietijos koncentracijos stovyklose kalintus ir žuvusius lietuivius. Dalis šių stovyklų kalinių tuo metu buvo apgyvendinti vadinamose „perkeltųjų asmenų“ stovyklose Vakarų Vokietijoje. Tačiau į hitlerininkų kalintųjų asmenų grupę įsirašydavo, suklastoję dokumentus, ir daug niekur nekalėjusių lietuvių buržuazinių nacionalistų⁵¹. Todėl A. Gervydo pateikiamas bendras kalinių lietuvių skaičius kečia abejonių. Kiek tikresni, nors taip pat dar tikslintini duomenys apie hitlerinės Vokietijos koncentracijos stovyklose žuvusius lietuivius. Štai, sulyginus su kitais šaltiniais, matome, kad čia sukeisti Dachau ir Štuthofa koncentracijos stovyklų žuvusiųjų lietuvių skaičiai⁵². Iš patikimų šaltinių — koncentracijos stovyklos registracijos knygų — šiuo metu žinomas tikslus (be žuvusių evakuacijos metu) tik Dachau koncentracijos stovyklose žuvusių lietuvių skaičius — 1143 žmonės⁵³. Taigi, kol kas statistinius A. Vaičiulaičia duomenis galima laikyti orientaciniais. Į juos neįeina daug lenkų ir rusų Lietuvos gyventojų. Pridėję prie daugiau kaip 6000 žuvusių lietuvių apie 23 000—25 000 hitlerinės Vokietijos koncentracijos stovyklose sunaikintų Lietuvos žydų, kurie beveik visi buvo sunaikinti Osvencimo, Dachau, Štuthofa, Rygos, Klogos, Salaspilio, Chelmo ir kitose naikavimo vietose⁵⁴, galime teigti, kad koncentracijos stovyklose už Lietuvos ribų buvo nužudyta apie 30 000 Lietuvos gyventojų.

Išvados

Hitlerininkų administracija Lietuvoje siuntė į koncentracijos stovyklas už Lietuvos ribų daugiausia politinius kalinius — pasipriešinimo judėjimo dalyvius, ginkluotos ir kitokios kovos prieš okupantus rėmėjus, nepaklususius hitlerininkų skelbtoms mobilizacijoms, sabotavusius jų ekonominius potvarkius ir pan. Rasiniais sumetimais buvo išsiunčiami žydai, čigonai. Daug Lietuvos gyventojų pateko į hitlerininkų koncentracijos

⁴⁹ Ten pat.

⁵⁰ A. Gervyda s. Už spygliuotų vielų. Čikaga. 1950, p. 7.

⁵¹ J. Mikuckis. Šioje ir anoje pusėje. V., 1974, p. 78.

⁵² P. Kėžinaitis. Min. veik., p. 146—149. B. Sruoga nurodo, kad tiek lietuvių Štuthofe kalėjo iš viso (žr. „Tiesa“, 1945.V.17).

⁵³ T. Musiol. Min. veik., p. 262.

⁵⁴ Žr. šaltinius, nurodytus, aprašant kalinių transportus į minimas stovyklas.

stovyklas iš Klaipėdos krašto, buržuazinės Lenkijos kariuomenės, taip pat tokių, kurie buvo išvežti prievartos darbams į Vokietiją ir ten „nusižengę“ priešindami. Keršydami už lietuvių tautos pasipriešinimą, hitleriniai okupantai išsiuntė į koncentracijos stovyklas ir nedaugelį jiems neįtikusių vadinamos lietuvių „savivaldos“ pareigūnų, nes juos kalinti Lietuvoje jiems buvo neparanku. Už pabėgimą iš dalinių, ir už kriminalinius nusikaltimus buvo išsiųsta į koncentracijos stovyklas ir lietuvių policinių batalionų tarnautojų.

Dažniau Lietuvos gyventojus imta išsiųsti nuo 1943 m. pradžios, kai Himleris, tenkindamas vokiečių monopolistų sumanymus, į koncentracijos stovyklas įsakė vežti darbingus kalinius. Nemažai žmonių iš Lietuvos buvo išgabenta, žlugus 1943 m. kovo mėnesį hitlerininkų skelbtai mobilizacijai. Daugiausia mūsų respublikos žmonių buvo išvežta į koncentracijos stovyklas, evakuojant žydų getus, kalėjimus.

Lietuvos gyventojai buvo kalinami ir naikinami beveik visose stambiausiose hitlerininkų koncentracijos stovyklose: Osvencime, Maidaneke, Buchenvalde, Mauthauzene, Fliesenburge, Zachsenhauzene, Štuthofe, Dachau, Ravensbriuke, Salaspilyje, Klogoje ir kitur. Dauguma jų buvo numarinti, nukankinti, nužudyti. Hitlerinės Vokietijos koncentracijos stovyklose už Lietuvos ribų žuvo apie 30 000 Lietuvos gyventojų.

УНИЧТОЖЕНИЕ ЖИТЕЛЕЙ ЛИТВЫ В КОНЦЕНТРАЦИОННЫХ ЛАГЕРЯХ ГИТЛЕРОВСКОЙ ГЕРМАНИИ (1941—1944 ГГ.)

К. РУКШЕНАС

Резюме

В статье показаны категории и количество граждан Литовской ССР, отправленных в концентрационные лагеря гитлеровской Германии, действовавшие за пределами Литвы, периоды и пути их транспортировки, число уничтоженных.

В основном туда вывозили участников сопротивления, в первую очередь, советских активистов. Их пересылали из тюрем и концентрационных лагерей, бывших на территории Литвы, а также из различных местностей Германии — это были люди, «провинившиеся» на принудительных работах. Среди направленных в фашистские концлагеря были партизаны, жители, саботировавшие выполнение немецких приказов о мобилизации и т. п., узники еврейских гетто, цыгане. В концентрационные лагеря Германии было отослано также небольшое количество «провинившихся» перед оккупантами литовских буржуазных националистов — из «самоуправления», вспомогательных военных и полицейских отрядов. Карать их на месте — в Литве — оккупантам было невыгодно.

Граждан Литвы направляли в гитлеровские концентрационные лагеря в течение всей оккупации, однако с начала 1943 г., когда Гиммлер приказал доставить в Германию 35 000 работоспособных заключенных, объем высылки особенно возрос. Больше всего граждан Литвы было выслано в концентрационные лагеря Германии при отступлении оккупантов в 1944 г. — во время эвакуации тюрем и еврейских гетто из Литвы.

Граждане Литвы содержались во всех крупнейших, ставших печально знаменитыми концентрационных лагерях гитлеровской Германии: в Освенциме, Майданеке, Бухенвальде, Маутхаузене, Флоссенбурге, Заксенхаузене, Штутгофе, Дахау, Равенсбрюке, Саласпилсе, Клоге и в других. Большинство из них было умерщвлено, замучено, убито. В концентрационных лагерях гитлеровской Германии за пределами Литовской ССР погибло около 30 000 граждан Литвы.